

Професионализъм за професионално ориентиране и консултиране на юноши в конфликт със Закона – резултати от изследване

Кръстина Тодорова

Резюме: Професионализмът на специалистите от системата за работа с юноши в конфликт със Закона е основна предпоставка за ефективно реализиране на дейности по професионално ориентиране и консултиране. Въпреки че в контекста на превенцията и корекционно-възпитателната работа на Местните комисии за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни (МКБППМН) подобни дейности са все по-актуални, провеждането им е по-скоро епизодично, без цялостна визия и методическа обосновка. Статията анализира резултати от проведено представително изследване сред секретари и обществени възпитатели от МКБППМН и извежда конкретни препоръки, очертавайки не само трудностите, но и перспективите.

Ключови думи: професионално ориентиране и консултиране, юноши в конфликт със Закона, обществени възпитатели, Местна комисия за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни, професионализъм

Issues of Professionalism for Conducting Vocational Guidance and Counseling – Study Results

Krastina Todorova

Abstract: Main precondition for effective implementation of vocational guidance and counseling activities is the professionalism of the specialists working within the system for handling adolescents in conflict with the law. Such attempts in Bulgaria are rather occasional than systematic, with no overall vision and strategy. The paper discusses results from a representative survey, conducted among secretaries and public educators from the Local Commissions on Juvenile Delinquency. On this basis specific recommendations are presented, outlining both difficulties and perspectives.

Key words: Vocational guidance and counseling, adolescents in conflict with the Law, public educators, Local Commissions on Juvenile Delinquency, professionalism

Въведение

Социално-исторически трансформации на професионалното ориентиране и консултиране като институционална дейност

В България, в исторически план професионалното ориентиране и консултиране (ПОК) следва социално-политическото и икономическо развитие на страната. Създават се институции и политики в полето, които отговарят по-скоро на конкретна, моментна обществена нужда, отколкото да се търси приемственост и историчност на идеите. В този смисъл създадената преди няколко десетилетия система на професионално ориентиране, посрещаща потребностите от работна

ръка на социалистическото общество, а след това и тези на прехода към свободна пазарна икономика преживява няколко реформи, последната от които неуспешна. Нестабилността във всички сектори на страната и несигурността в утрешния ден след събитията около ноември 1989 г. и последващите години на преход, белязани от непрекъснати трусове в икономическото развитие предричат (логически) краха на системата за професионално ориентиране. Едва през последните 10–15 години се предприемат мерки на държавно равнище, които имат за цел да възродят идеята и да продължат традицията.

С приемането на България в Европейския съюз като пълноправен член на общността се приемат европейски директиви и политики за кариерно развитие в контекста на ученето през целия живот, които често се прилагат дедуктивно, генерализирайки европейския опит и добри практики, без да се отчитат спецификите на българското наследство в полето, особеностите на образователната система, социалните и културологични фактори. Фрагментарният характер на подобен опит води до заснемане единствено на моментното състояние в практиката, а в изследователските среди дебатирането около политически коректните понятийни измерения на професионалното ориентиране и консултиране намира своето основание. От една страна, вече се говори за кариерно ориентиране, вместо професионално, тъй като идеята, че човек прекарва живота си, развивайки се само в една професия, правейки еднократно избор губи своята давност ведно с убеждението, че професионалното развитие зависи в голяма степен от нормативните критерии на формалното образование. От друга страна, именно в контекста на тези идеологически трансформации въпросът за квалификацията и ценза е болезнен, тъй като все още образователната система (чрез своите учебни програми) подготвя хора за конкретни професионални области, акцентът е върху стандартизираните изисквания, не върху уникалните кариерни активи и потенциала за автентично (кариерно) развитие (Богданова, М., К. Тодорова, 2014).

Държавната политика по отношение на **професионалното ориентиране и консултиране на юноши в образователната система** се интегрира в дейностите на педагогическия съветник, като от 2009 г. – и в Центровете за кариерно ориентиране¹. През 2012 г. Министерството на образованието и науката стартира проект за изграждане на система за кариерно ориентиране в училищното образование, чрез който се цели продължаването на реформата в професионалното образование и обучение. Създаването на система за кариерно ориентиране в системата на училищното образование и предпоставки за развитие на ученето през целия живот се приема като ключов момент в процеса на усъвършенстване на професионални умения и усвояване на нови знания. Обхващат се учениците от 1-ви до 12-ти клас от всички видове училища и степени в системата на средното образование. Дейностите, заложи в така замислената стратегия за реформа в областта не само на професионалното образование и обучение, но и индиректно в полето на професионалното ориентиране, са насочени към създаване на Национален портал за ориентиране на учениците²; създаване на административен капацитет чрез изграждане на специализирани звена за кариерно ориентиране в училищното образование и популяризиране на кариерното ориентиране. От друга страна, консултирането за професия се осъществява както в профилирани частни организации и държавни институции (Дирекции Бюра по труда към Агенцията по заетостта, Кариерни центрове във висшите училища, Центрове за кариерно ориентиране, Агенции за подбор на персонал), така и като част от социално-педагогически и психологически услуги, предоставяни от организациите в неправителствения сектор.

¹ 28 за страната.

² www.orientirane.mon.bg

Обект-предметна област на изследването

Процесът на **ПОК на юноши в конфликт със Закона**³ частично се интегрира в дейности за превенция на асоциалното поведение като част от работата на Местните комисии за борба с противообщественото поведение на малолетни и непълнолетни (МКБППМН) и създадените през 2010 г. Училищни комисии за превенция на противообществените прояви на учениците (УКБППМН)⁴ (в изпълнение на Националния план за противодействие на престъпността сред малолетни и непълнолетни МОН, съвместно с Централната комисия за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни (ЦКБППМН)). Но докато в системата на училищното образование услугите за кариерно ориентиране са с изяснен статут и намират приемственост в редица нормативни актове и национални стратегии, то в системата за превенция и борба с противообщественото поведение на малолетни и непълнолетни ПОК е дейност с неясен характер, с липсваща методическа рамка, а професионализмът и квалификацията на ангажираните с реализирането на процеса произтичат от регламентирането на условията за заемане на длъжността „обществен възпитател“ – „...с необходимите подготовка и опит за работа с деца...“, „...с висок морал и обществен престиж...“ (ЦКБППМН, 1995, с. 50). Въпреки предпоставките за осъществяване на процес на консултиране за професия в системата на образованието (като превенция на противообщественото поведение) такива опити често зависят от волята на директора. *От друга страна, квалификацията на специалистите в училище за реализиране на ПОК е в своя начален етап, а на тези в конфликт със Закона – предстои.*

³ Вж. Тодорова, К. (2015). Идеята за „юношеството в конфликт със Закона“ и несъзнаваните механизми за избор на професия. – *Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“*, Факултет по педагогика, Книга Социални дейности, том 108 (под печат).

⁴ Училищните комисии за превенция на асоциалните прояви на учениците упражняват контрол по изпълнението на вътрешноучилищния правилник и включват: педагогически съветници, класни ръководители, учители, училищен лекар, представител на училищното настоятелство, родители и др. Тези органи нямат ясен правен статут – работят по методически насоки, разработени от Министерството на образованието, младежта и науката и от ЦКБППМН. Установена практика в работата на комисииите е те по-често да се намесват, когато е възникнал проблем в училище, отколкото да провеждат целенасочена и системна превантивна работа с учениците.

Професионалното ориентиране, изборът и усвояването на подходяща професия, са част от проблемите, свързани със социалната (ре)интеграция на юношите в конфликт със Закона, които са обект на европейските политики за учене през целия живот. В своя публикация Европейската мрежа за политики за ориентиране през целия живот обръща специално внимание на **кариерното образование и ориентиране като инструмент за превенция на ранното отпадане от образователната система (ELGPN, 2010)⁵**. То може да включва разнообразни дейности, много от които акцентират върху разширяване обхвата на образователните и кариерни избори в перспективата на ученето през целия живот – например програми за придобиване и обогатяване на трудов опит, работна сянка, кариерни работилници, курсове за усвояване на умения и др. Подобни структурирани дейности имат за цел да насърчат младите хора във възприемането на кариерата като развитие през целия живот, което би им помогнало да преодолеят непосредствените ограничения, създавайки по този начин предпоставки за по-добро осмисляне на актуалния и бъдещия образователен и кариерен път. В този смисъл, усилията на ангажираните с процеса на превенция на ранното отпадане от образователната система са насочени към разработване на програми и методики за придобиване на умения за управление на кариерата.

В контекста на кариерното образование се идентифицират и **консултантски системи и практики**, чрез които страните-членки трябва да осигурят освен възможности за образователна и професионална реализация, но и емоционалната и практическа подкрепа. Посочва се, че именно тези мерки са залегнали в основните документи и стратегии (напр. Европа 2020, Еразъм +), отразяващи политиката на Европейската Комисия по проблема (Oomen, A., P. Plant, 2014). Много от държавите-членки предоставят услуги по кариерно образование и кариерно консултиране като част от образователната система, а

⁵ В научната литература, ранното отпадане от образователната система се извежда като една от причините за поява на противообществено поведение.

дейностите са насочени предимно към усвояване или развитие на умения за управление на кариерата. По отношение на „учениците в риск“ от отпадане от образователната система интервенциите, които се прилагат, са различни и съобразени с културните и социално-икономическите особености на съответните страни. Така например учениците с обучителни трудности и поведенчески проблеми в Люксембург и Холандия могат временно да напуснат училище, за да получат подкрепа по отношение продължаване на образованието и планиране на бъдещето, а в Португалия учебната програма на учениците над 13 години се комбинира с професионална практика по три професии. В Италия на учениците и учителите е осигурена пълна подкрепа чрез консултиране и насочване в редица области, като в процеса е ангажирано и разширеното семейство. Във Финландия общините могат да наемат младежки работници, които се включват в процеса на подпомагане и насочване към консултантски услуги на ученици, прекъснали образованието си или в риск от попадане в групата на тези, които нито учат, нито работят (пак там). В Дания, като част от практиките за работа на терен, изготвянето на индивидуален план за работа за определен период от време е интервенция, прилагана за младежи, които не са завършили средно образование. Индивидуалният кариерен план за ученици в риск от отпадане от образователната система, както и възможностите на индивидуалния коучинг също се припознават за централен момент в образователните политики на Холандия, Люксембург и Австрия. Швейцария е въвела работата по случай като част от дейностите за кариерно консултиране на ученици в риск, които се обучават в професионални гимназии или навлизат на пазара на труда, а Дания прилага тази практика за застрашени от отпадане от образователната система ученици от бедни райони. В Полша на младежите, напуснали по-рано училище, и такива, които нито учат, нито работят, се предоставя подкрепа от физическо, социално, икономическо и професионално естество и се осигурява възможности за подобряване на уменията за управление на кариерата като важен фактор за намиране на работа (пак там). Дейностите по превенция на юношеското

противообществено поведение в Германия се реализират в контекста на училищната социална работа, чийто фокус основно е върху прехода от училище към пазара на труда или професионално обучение (Erler, W. et al., 2000). Така кариерното ориентиране и консултиране и подпомагането в процеса на кариерно планиране са услуги, насочени предимно към юноши, които срещат проблеми при намиране на работа или подходящо обучение поради своята семейна история или трудности в училище. Като превантивна мярка срещу преждевременно напускане на професионалното обучение, в периода след завършване на училище и през първата година на професионално обучение, юношите биват консултирани и подкрепяни чрез регулярни срещи с кариерен консултант, коуч и чрез участие в програми за организиране на свободното време. С малолетните и непълнолетните правонарушители в Румъния се реализират дейности в центрове за консултиране, наблюдение и подкрепа на социалната интеграция, като част от образователни и социални програми, някои от които акцентират върху професионалното ориентиране и консултиране (Nedelcu, I. et al., 2014).

Основно е разбирането, че по-доброто образование (в това число и кариерното) може да доведе до положителни резултати както по отношение на заетостта и получаване на по-добро заплащане, така и във връзка с подобряване на здравето, намаляване нивото на престъпността (и детската), постигане на по-високи равнища на социална кохезия и продуктивност. Редица европейски доклади поставят акцент върху кариерното образование и ученето през целия живот като механизъм за превенция и преодоляване на социалното изключване и младежката престъпност (Görge, T. et al., 2013). Разработването на специфични програми за придобиване на умения за управление на кариерата се посочват за важен елемент на стратегиите, насочени към интеграция за младежи от уязвими социални групи, младежи в риск.

Цел и очаквани резултати

В подобен контекст две са принципните положения, които предполагат по-задълбочено разглеждане. На първо място, професионалното реализиране на ПОК изисква теоретична рамка, съобразена с особеностите на *а)юношеското развитие* и *б)на самите участници в процеса – юноши в конфликт със Закона*. Прилагането на интегриран и интердисциплинарен подход при създаване на програма за ПОК за юноши в конфликт със Закона се посочва за ключов момент в научните изследвания и в съществуващите практики (Ameen, E., D. Lee, 2012; Lipsey, M. W. et al., 2000). На второ място, специалистите, ангажирани с ПОК, независимо от длъжностната си характеристика, е необходимо *да формират специфични теоретични и практически умения* за работа в полето – изграждане на ефективни връзки и взаимодействие, отчитащо културните и психологическите характеристики на юношите, работа с инструменти и методи за оценка и проследяване, работа в мултидисциплинарен екип и др. От друга страна, професионалното реализиране на ПОК (и с юноши в конфликт със Закона) предполага високо ниво на професионализъм, свързан „...от една страна, с развитието на специалистите, а от друга – с изграждането на екип, който създава работеща система чрез ясно разграничаване на професионалните роли, механизмите за обмяна на опит и информация“ (Богданова, М., 2015, с. 32). В този смисъл, **професионализмът в полето на ПОК** изисква тясна специализация, гарантираща качеството на процеса и мултидисциплинарен подход на екипна работа, осигуряваща условията за неговата устойчивост.

В опит да установи актуалните практики на ПОК с юноши в конфликт със Закона и професионализма на специалистите от МКБППМН за реализиране на процеса бе проведено изследване, част от което ще бъде обект на анализ в следващите редове. Предварителната библиографска справка показва, че до момента потенциалът на **ПОК като превантивна мярка на отклоняващото се поведение** в българската практика не е изследван, а професионалната компетентност на специалистите за консултиране при избор на професия не е

била предмет на анализ. Изследването стъпва върху резултатите, получени от реализирано през 2014 г. пилотно проучване със секретари на МКБППМН, което установи, че ПОК често е само епизодична, фрагментарна дейност за подкрепа и социално-педагогическа интервенция в работата на обществения възпитател⁶. Превантивният потенциал на ПОК не се развива въпреки отреденото му място в Национална стратегия за превенция и противодействие на асоциалното поведение и престъпленията на малолетните и непълнолетните (2003) – ранното професионално ориентиране като стратегия за превенция на отпадането от училище. Като основен извод от пилотното проучване се очерта, че ПОК на юноши в конфликт със Закона не би могло да бъде самостоятелна дейност, а част от цялостната система за превенция и борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни. Ключов фактор за реализирането на ПОК е междуинституционалното сътрудничество и координация на специалистите. В този смисъл, настоящето изследване има за цел да доразвие въпроса за професионализма на специалистите – основен фактор за успеха при реализиране на ПОК.

Дизайн на изследването

Изследването беше проведено през месеците февруари 2015 г.–септември 2015 г. и обхваща секретари и обществени възпитатели от МКБППМН⁷ от цялата страна⁸.

⁶ Научното изследване е проведено в рамките на проект „Нагласи за трудова реализация на юноши в конфликт със Закона“ към Научноизследователския сектор на СУ „Св. Климент Охридски“. Резултатите са публикувани в: Богданова, М., К. Тодорова (2014). Професионалното ориентиране и консултиране през симптома като стратегия. Помагало. София: Авангард Прима.

⁷ Местна комисия за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни

⁸ Анкетното проучване обхваща МКБППМН в градовете: Айтос, Белоградчик, Берковица, Благоевград, Бургас, Варна, Велико Търново, Велинград, Ветово, Видин, Джебел, Димитровград, Долни Дъбник, Дупница, Елена, Елин Пелин, Елхово, Златица, Ихтиман, Карнобат, Костенец, Котел, Кочериново, Кресна, Криводол, Крумовград, Кърджали, Луковит, Лъки, Мездра, Мъглиж, Несебър, Нова Загора, Омуртаг, Оряхово, Пазарджик, Петрич, Приморско, Провадия, Радомир, Разград, Раковито, Раковски, Русе, Сандански, Свиленград, Свищов, Севлиево, Сливен, Смолян, София-град, Созопол, Сопот, Стара Загора, Тетевен, Тополовград, Трявна, Троян, Търговище, Хасково, Царево, Чавдар, Чирпан, Шумен, Якоруда.

Методиката на изследване включва частично стандартизирана анкетна карта от 27 затворени и полузатворени въпроси. Последните три въпроса са насочени към демографските характеристики на изследваните лица (длъжност, възраст, стаж, населено място). Във връзка с покриване на изискванията за анонимност на изследването, в рамките на първичната обработка на данните и провеждането на статистическите измервания някои от демографските характеристики бяха подложени на допълнителна анонимизация. Всички статистически операции и анализи бяха консултирани със специалист-статистик.

Анкетната карта беше апробирана предварително и консултирана с експерти от системата за борба и превенция на противообществените прояви на малолетни и непълнолетни. В резултат на това бе коригирана формулировката на два въпроса, а един отпадна.

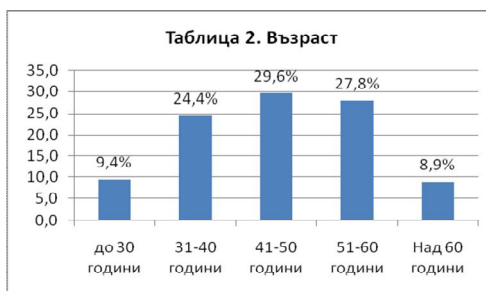
Анкетната карта обхваща няколко проблемни полета, произтичащи от особеностите на работата в полето:

- *образ на юношата в конфликт със Закона;*
- *професионално ориентиране и консултиране;*
- *професионализъм;*
- *понятиен апарат в полето (работни дефиниции).*

За целите на настоящата статия ще бъдат представени и анализирани данни, очертаващи трета проблемна област – професионализмът на специалистите (секретари и обществени възпитатели) за реализиране на дейности по ПОК с юноши в конфликт със Закона. Резултатите от въпросите, маркиращи останалите три полета ще бъдат коментирани в бъдещи публикации на автора.

Изследвани лица

Изследването беше проведено сред 87 секретари и други специалисти с експертни функции и 334 обществени възпитатели (общо 421 ИЛ) на възраст от 22 до 75 години, със стаж от 1 до 35 години. Разпределението по демографски характеристики е представено в следващите таблици.

Резултати и анализи

Професионализмът е тясно свързан с адаптацията и структурирането на модел за работа, базиран на научна основа и апробиран в съответни условия. Познати са европейски и американски практики, чието задълбочено проучване и апробиране в дейността на МКБППМН би могло да разкрие ценни възможности и да подпомогне процеса на планиране на съобразен с българските условия работещ модел. Съобразявайки се с чуждестранния опит за работа с юноши в конфликт със Закона в областта на ПОК и отчитайки реалностите в българската система за превенция и борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни, е разработен авторски модел на работа на комисиите за БППМН, предложен за оценка в анкетното изследване. Моделът обхваща основни области от дейността на комисиите, като интегрира и работата на кариерния консултант. При структурирането на модела са взети предвид институционалната практика и организация на дейността на комисиите.

Следващите два въпроса (12-ти и 24-ти) имат за цел да проучат информираността на изследваните лица (ИЛ) по отношение на работещи

практики в полето превантивната и корекционно-възпитателната работа и да установят ефективността на предложения модел (вж. таблици 4 и 5).

Таблица 4. Ефективни практики

12. Познавате ли ефективни практики за работа с юноши в конфликт със Закона?	Брой	Отн. дял в %
Да	252	59,9
Не	146	34,7
Общо	398	94,5

Познатите практики, които изследваните лица (ИЛ) посочват като ефективни, могат да се групират по следния начин:

- *чуждестранен опит* – менторство и наставничество (САЩ); терапевтична работа в обособени лагери за 1–2 седмици – Англия, САЩ; опита в Швейцария; „връстници обучават връстници“;
- *ангажиране на свободното време* („с приятни и полезни за тях занимания“; „работа по интереси, в групи, спорт“) – 17 ИЛ;
- *беседи, разговори* – 12 ИЛ („срещи-разговори с юношата, приятелите му и семейството, поставяне на конкретни задачи за решаване, общуване и подкрепа“; „изслушване, разбиране на проблема, подкрепа“; „уважение и разбиране към проблема; търпение и контролиране на емоциите в работата“);
- *педагогическо консултиране* – 10 ИЛ („в работата си имам редица случаи, в които след резултатна консултативна дейност настъпва подобрене в поведението на юношата“);
- *терапевтична подкрепа и психологическо консултиране* – 31 ИЛ (когнитивно-поведенческа терапия, която да е фокусирана върху изграждане на умения; арт-терапия; трудотерапия; „краткосрочна терапия, работа със сянка“; „работа с училищните психолози“; „семеино консултативна-терапевтична работа; изследване на родителски капацитет; психологически тестове за измерване на агресията);

- *кариерно консултиране* – 4 ИЛ („работа с акцент върху перспективите за бъдещо развитие, образованието, адекватни избори, реализация“; „срещи с представители с различни професии“);
- *обучения* за придобиване и развиване на умения, за развитие – 9 ИЛ (насърчаване за развитие на заложи и силни страни свързани с творчество, спорт и др.; „обучение в базови социални умения, решаване на конфликти, модел на вземане на решение, медиация“);
- *трудова дейност* – 3 ИЛ („постоянен ангажимент, свързан с трудова дейност“);
- *работата на МКБППМН и обществените възпитатели*, възпитателните мерки, превантивни програми и дейности, консултативните кабинети – 63 ИЛ (подкрепата от ОВ може да е ефективна, ако дейността се извършва професионално и съзнателно; ОВ да бъде значим възрастен и ментор; „постоянни разговори и добри приятелски отношения“; „поставяне на изпълними задачи с цел изграждане на чувство за отговорност“; корекционно-възпитателна работа)
- *контрол* – 3 ИЛ („проверки в училище, посещения в семейството; „системен контрол от обществен възпитател“; „възлагане на отговорности и следене за изпълнението им“);
- *създаване на доверителност* в общуването, разбиране – 11 ИЛ („изграждане на доверителна връзка, чрез образа на Добрия обект/възрастен“; „като се спечели тяхното доверие и им се даде да разберат, че са полезни на обществото“; „разговори, доверие, обич и пример“)
- *Детските педагогически стаи* към МВР – 6 ИЛ;
- *екипност в работата между институциите, юношата и семейството* – 20 ИЛ („за да се намери най-правилния подход“; „настойничество в училище“; „работа в партньорство с всички страни от обкръжението на юношата“; „първо с родителите, после с децата“; „семейството е фактор за преодоляване на негативно емоционално състояние и поведенчески прояви“

„работата на МКБППНБ при добра координация с Отдел „Закрила на детето“ и Детска педагогическа стая; „системният подход – работа и със семейството, не само с юношата“);

- *индивидуален подход* – 13 ИЛ („индивидуална работа с детето по добра методика, с разнообразни подходи, в мрежа с други институции, проведена от мотивиран и добър ОВ“; „индивидуална комбинация от мерки за съдействие и корекция“; „индивидуална работа с юношата, родителите и лица, с които дружи“; „много е индивидуално, необходима е подкрепата на значим за детето човек“);

- *комплексна подкрепа и мултидисциплинарни екипи* – 10 ИЛ („семейство, учители, социални работници, психолози“; „мултидисциплинарни екипи, работещи с юношата, и обвързването му на различни нива – училище, семейство, приятелска среда“; „работа в екип с различни специалисти с различни подходи и методи за консултация);

- *ползване на социални услуги* – Център за обществена подкрепа, Център за превенция на наркомании, Дирекция „Бюро по труда“ – 7 ИЛ („работата на ЦОП и други социални услуги, където има настанени лица с противообществени прояви или те са ползватели).

Необходимостта от този въпрос се определя, от една страна, с цел проучване професионалните търсения на ИЛ, както и професионалните им интереси с цел развитие на полето, тяхното професионално любопитство, което не само да ги ориентира, но и да ги стимулира в директната работа с юношите.

Повече от половината от ИЛ (59,9%) познават ефективни практики за работа с юноши в конфликт със Закона. Респондентите, които са конкретизирали отговорите си посочват действащи към момента програми, възпитателни мерки и механизми на работа в полето на социално-педагогическата и психологическа дейност на комисиите – както на институционално равнище, така и в рамките на междуинституционално сътрудничество. Наблюдава се изключително ниско ниво на информираност по отношение на професионалното ориентиране и консултиране като превантивна дейност и ефективна практика за работа с юноши

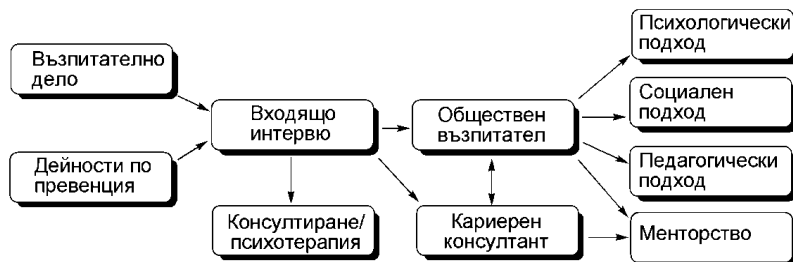
в конфликт със Закона. От друга страна, интегрирането на ПОК в работата на МКБППМН и идентифицирането му като същностен елемент от социално-педагогическата работа се одобрява от 50,1% от специалистите (вж. таблица 5). Може да се обобщи, че ПОК на юноши в конфликт със Закона би било ефективна практика само в контекста на цялостната дейност на местните комисии, като интегративна част от системата за борба и противодействие на противообществените прояви на малолетни и непълнолетни.

Таблица 5. Модел за работа с юноши в конфликт със Закона

24. Как оценявате следния модел за работа с юноши в конфликт със Закона в МКБППМН?	Брой	Отн. дял в %
Ефективен е	21 1	50,1
Не е ефективен	18	4,3
Не мога да преценя	17 4	41,3
Missing	18	4,3
Общо	40 3	95,7

Моделът за работа с юноши в конфликт със Закона е представен в схема 1, като неговото структуриране и апробация се реализира от 2014 г. до сега в столична МКБППМН⁹.

Схема 1. Модел за работа с ЮКЗ

⁹Спецификите на процеса по структуриране и апробация са отразени в дисертационното изследване на автора, с тема: „Професионалното ориентиране и консултиране на юноши с асоциално поведение“.

Голям процент от ИЛ определят представения модел като ефективен (50,1%), но процентът на тези, които не могат да преценят, също се приближава до тази стойност – 41,3%. Тези, според които моделът не е ефективен, са 4,3%.

Мненията, определящи модела като ефективен и изтъкващи неговите предимства на практическо равнище, могат да се групират в следните области:

- *превенция* – 8 ИЛ („в повечето случаи не се стига до следваща противообществена проява“; „все пак са предприети мерки при сигнал за неправомерно поведение от страна на малолетно лице“; „дава добри резултати в превантивната работа с деца и юноши; „съществуват условия за осъществяване на индивидуална превенция“);

- *включва всички нива, аспекти на работа и изглежда като цялостен механизъм и завършен процес* – 70 ИЛ („добре структуриран, последователен и би имал резултат“; „всеобхватен и комплексен“; „изградена е цялостна система за ПОК и са включени необходимите дейности и специалисти“; „съобразен е с други институции“; „има изградена връзка между различни институции, но е необходима и стратегия“; „има последователност и концепция“; „мултидисциплинарен е“; „обхваща всички пера необходими при ефективна работа с деца с девиантно поведение“; „обхваща цялостната дейност на МК“; „предлага различни модели за работа“; „показва ясно структурата на работа“; „ще се изгради партньорска мрежа“; „работи за успешна трудова реализация на юношата“);

- *включва необходимите подходи и методи на работа* – 18 ИЛ („са включени в модела различни подходи, които ще доведат до ефективност при постоянна работа“);

- *включва взаимодействие между специалисти от различни сфери* – 25 ИЛ („дава възможности за работа с експерти от различни области“; „дава възможност за взаимодействие на отделни представители на различни институции“; „мултиекипен е“; „има взаимодействие между специалистите“; „общественият възпитател и кариерният консултант си сътрудничат“;

„общественият възпитател има връзки с други институции“; „съдържа комплексен метод на работа между обществен възпитател и кариерен консултант, прилагайки изброените подходи“);

- *практически е приложим* – 15 ИЛ („дава различни варианти за действие във всеки конкретен случай; води до постигане на положителен ефект; „е действащ и изпитан“; „работи до момента“; „е добра местна практика с резултат от няколко години“; „ще е приложим в големите общини, където има специалисти“; „ще бъде ефективен и трябва да бъде апробиран в системата на МК“; „дава възможност за анализиране на причините за поведението на юношата и осъществяване на индивидуална корекционно-възпитателна работа“);

- *но при определени условия* – 10 ИЛ („ако има изградена мрежа, система и указания“; „ако общественият възпитател е с по-голям трудов стаж и опит и добре запознат с ПОК“; „трябва да има цялостна стратегия“; „при задължително условие за партньорство с кариерен център“; „в определени случаи да се включи и работа със семейството“).

Според респондентите моделът не е ефективен, тъй като:

- „функцията на кариерният консултант в модела е излишна“ – 6 ИЛ;
- натоварен е – 4 ИЛ („е необходима намесата на голям брой специалисти и професионалисти“; липсва координация“; „при настоящият етап е необходима квалификация, подкрепа и ориентация“; „сложна и малко размита структура“);
- „стар и не съответства на младите хора и реалността“ – 1 ИЛ;
- „неприложим, поради спецификата на дейността на отделните компоненти; двама ментори-неприемливо от психологическа гледна точка“ – 1 ИЛ;
- „не е приложим към всеки индивидуален случай“ – 1 ИЛ.

Очертаната картина е по-скоро оптимистична по отношение възможността Моделът да бъде въведен като единен и работещ. Отговорите, които изразяват отхвърляне, по-скоро разкриват недостатъчна информираност по отношение същността на идеята за реализиране на ПОК в

контекста на превенцията на противообществените прояви и ролята на кариерния консултант.

От разбирането за процеса на ПОК и реализирането на конкретни дейности зависи неговата ефективност – въпроси, свързани с познаване особеностите на професионалното поле.

На въпроса: „По какъв начин реализирате дейности, свързани с професионалното ориентиране и консултиране на юношите, с които работите?“, най-често ИЛ посочват информирането (32%), следвано от съветването (28,8%) и консултирането (20,3%). Едва 2,9% посочват, че не реализират подобни дейности (вж. таблица б).

Таблица б. Дейности по ПОК

18. По какъв начин реализирате дейности, свързани с професионалното ориентиране и консултиране на юношите, с които работите?	Брой	Отн. дял в %
Съветвам	264	62,7%
Консултирам	186	44,2%
Информирам	293	69,6%
Обучавам	27	6,4%
Работя на различни теми, свързани с професионалното ориентиране	112	26,6%
Не реализирам подобни дейности	27	6,4%
Друго: предлагам и обсъждам различни варианти на избор и възможните резултати от тях; провеждам тестове, за които съм обучена; работа с родители и дете едновременно; съдействам; убеждавам	7	1,7%
Общо	916	217,6%

Посочените дейности (най-вече съветване и консултиране) изискват специфична професионална подготовка, отчитаща особеностите на консултантския процес, работа през определена теоретична парадигма, интердисциплинарен подход, сертифициране¹⁰. Дейности като информиране и работа по различни теми, свързани с избора на професия и ориентиране в професионалните области, са по-скоро част от педагогически, образователен, социален контекст, при които биха могли да бъдат приложени само

¹⁰ Например сертификатът GCDF (Global Career Development Facilitator).

прагматичните подходи на ПОК. От друга страна, необходима е саморефлексия и самооценка, които да бъдат взети предвид при следващи инициативи за обучение.

Следващият въпрос проучва именно нивото на професионална подготовка на ИЛ в полето на ПОК (вж. таблица 7).

Таблица 7. Обучение за реализиране на ПОК

20. Как оценявате подготовката си в полето на професионалното ориентиране и консултиране на юноши в конфликт със Закона?	Брой	Отн. дял в %
Нямам такава	55	13,1
Имам, но не е достатъчна	154	36,6
Достатъчна, за да реализирам консултантски процес	193	45,8
Друго	9	2,1
Общо	420	97,6

Приблизително половината от отговорилите на въпроса (45,8%) заявяват, че притежават достатъчно адекватна подготовка за реализиране на консултантски процес. Не са обучени да провеждат ПОК 13,1%, а като притежаващи недостатъчна подготовка се определят 36,6% от ИЛ. Причините са:

- не се е налагало – 4 ИЛ („децата, с които работя са малки“; „работим с малолетни“);
- „информирам, съветвам и насочвам към специалист“; „само съветвам юношите, без да притежавам нужната компетентност“ – 3 ИЛ;
- не реализирам такава дейност – 5 ИЛ („не го изисква длъжностната ми характеристика“; „не смятам, че човек трябва да консултира по всякакви теми“; „професионалното консултиране изисква продължителна работа с дете“);
- не съм обучаван – 19 ИЛ („не съм обучавана в полето на ПОК“; „не съм обучена да извършвам професионално такава дейност“; „не съм обучена за кариерен консултант“; „не съм подготвена професионално за това“; „не съм преминала през такова обучение, а имам желание“, „не съм специалист в тази област“).

Отговорът „*имам, но не е достатъчна, тъй като...*“ е систематизиран като:

- липса на обучения и квалификация – 56 ИЛ („е необходимо постоянно усъвършенстване и квалификация“; „времето е недостатъчно“; „е необходимо специално обучение по тези теми“; „консултирането изисква специални умения“; „не се реализират обучения по ПОК за ОВ“; „не съм преминала квалификационен курс, а само университетско обучение“; „не съм обучавана от кариерен консултант“; „не съм специалист в областта и се нуждая от подкрепа“; „необходимите задълбочени познания за спецификата на работа; „ориентирам децата по мое виждане в професионална насока без да съм специално обучена за това“);

- не се изисква – 9 ИЛ („това не се изисква в работата и се прави на добра воля“; „работя основно с малолетни“; „почти нямаме такива юноши“; „рядко се налага ПОК в дейността ми в комисията“);

- липса на информация – 6 ИЛ („пазарът на труда е динамичен и информацията постоянно се нуждае от обновяване“; „смятам, че липсва специализирана литература по този въпрос“; „излизат нови практики, непрекъснато има изменения“; „идеята е сравнително нова“);

- специализацията и компетентностите са ми в друга област – 4 ИЛ;

- има обучени кариерни консултанти за тази цел – 3 ИЛ;

- самообразование – 3 ИЛ;

- няма взаимодействие между институциите, няма възможности за професионална реализация – 2 ИЛ;

- дейността не е професионална – 1 ИЛ.

Посочените мнения в отговор „*друго*“ са изведени като:

- липса на обучение и квалификация – 4 ИЛ („запозната съм с процеса, но нямам необходимия набор от умения и инструменти, за да извършвам такава дейност“; „консултирам в случай, че работя с юноша със съответните интереси, но рядко, т.к. не съм обучена“);

- не кореспондира с утвърдените функции и дейността на обществения възпитател – 5 ИЛ („насочвам на добра воля към отговорните по компетентност“; „не считам, че дейността на ОВ трябва да включва ПОК“; „не съответстват на професионалната ми идентичност“; „това не е част от работата на МК и такава липсва“).

Целта на този въпрос е да провокира както самооценка, така и **саморефлексия** у ИЛ с цел проследяване подготовката им в полето. 45,8% от ИЛ имат самочувствието, че са подготвени да реализират консултативен процес. Всъщност необходимо е да се установи (през обучения) дали тази саморефлексия отговаря на стандартите за реализиране на кариерно консултиране и сертифициране на кариерни консултанти.

Отговорите на зададения директен въпрос по отношение на професионализма в полето на ПОК на юноши в конфликт със Закона дават основание да се планират конкретни мерки за неговото реализиране. 40,1% от респондентите смятат, че сме „в началото на развитието на идеята“, а 38,7% намират специфика в ПОК на юноши в конфликт със Закона и посочват, че стратегията за развитието му трябва да е различна от тази в училище. Според 15% от отговорилите на този въпрос ПОК не трябва да се отделя от системата в училище, а едва 2,9% не мислят, че има как да се реализира (вж. *таблица 8*).

Таблица 8. Оценка на професионализма в полето

21. Как оценявате професионализма в полето на професионалното ориентиране и консултиране на юноши в конфликт със Закона?	Брой	Отн. дял в %
Мисля, че сме в началото на развитието на идеята	169	40,1
Не мисля, че има как да се реализира	12	2,9
Не мисля, че трябва да се отделя от цялостната идея за ПОК на юноши в училище	63	15,0
Смятам, че трябва да има цялостна стратегия, която да е различна от тази за училище	163	38,7
Друго	9	2,1
Общо	416	98,8

Този въпрос цели да очертае актуалната **картина на професионализма в полето**, която да бъде отправна точка при последващи стъпки с цел неговото развитие. Констатацията на ИЛ (че сме в началото на развитие на идеята), всъщност препраща към актуалното състояние на ПОК – както като методически обезпечена дейност в системата за борба и противодействие на обществените прояви на малолетни и непълнолетни, така и като професионална компетентност и квалификация на специалистите (кариерни консултанти) за работа с юноши в конфликт със Закона.

Началото на идеята означава структуриране на Модел, приет на институционално равнище (ЦКБППМН) или осигуряване на възможности и условия на МКБППМН да разработят свои. При всички случаи обаче – усилията предстоят. Вероятно отговорите да не се разделят от училищната система са продиктувани от стремежа юношите в конфликт със Закона да не бъдат отделяни и в този смисъл – маргинализирани. Но това би означавало инициране на професионален диалог на различни равнища, формиране на мултидисциплинарни екипи и създаване на специализирани центрове – ресурсите, които на този етап не са налични. И поради състоянието на образователната система, и поради особеностите на работата в МКБППМН.

Личната ангажираност и визия по отношение на ПОК като част от работата на обществения възпитател се проучват чрез въпроса „Смятате ли, че обществените възпитатели трябва да бъдат обучени да реализират професионално ориентиране и консултиране?“.

81,7% отбелязват, че такова обучение е необходимо – категоричен отговор дават 36,8% („да“) и 44,9% – „по-скоро да“. Общо, според 18,3% от ИЛ обществените възпитатели не се нуждаят от допълнителна квалификация за реализиране на ПОК (вж. *таблица 9*).

Таблица 9. Необходимост от обучение на обществените възпитатели.

22. Смятате ли, че обществените възпитатели трябва да бъдат обучени да реализират професионално ориентиране и консултиране?	Брой	Отн. дял в %
Да	155	36,8
По-скоро да	189	44,9
По-скоро не	61	14,5
Не	16	3,8
Общо	421	100,0

Посочени са следните причини за това, че не е необходимо обучение на обществените възпитатели за реализиране на ПОК:

- „възпитателят се занимава предимно с корекционно-възпитателна дейност“
- „е необходим цялостен курс на обучение и необходима квалификация по психология“;
- „повечето не могат да бъдат друго освен ОВ“;
- „работата на ОВ е насочена към друга област“ – 2 ИЛ;
- „те имат точна преценка върху поведението на юношата и знаят къде да го насочат“; „те работят върху поведението“; „те се професионалисти и имат точна оценка върху юношите, с които работят“;
- „ще се стигне до разминаване на отговорността за юношата“.

Отговорите предполагат възможност и желание от страна на специалистите да придобият подобна квалификация. Голям процент от тях изразяват мнение, че е необходимо обучение, което предполага планиране и разработване на различни възможности за квалификация (например семинари, магистърски програми, следдипломна квалификация) и получаване на сертификат за кариерен консултант. Този сертификат обаче гарантира тяхната базова подготовка, която изисква да бъде доразвита в съпътстваща личностното им и професионално развитие (супервизия, формиране и т.н.). Не бе зададен въпрос за нагласата на специалистите да отделят от времето и финансите си за обучение, тъй като при провеждане на фокус група основен беше

въпросът за финансовото стимулиране на труда – в настоящите условия отделянето на средства е невъзможно. Следва да се търсят други механизми и ресурси за обучения и квалификация.

Изводи и препоръки

В резултат на проучените литературни източници, преобладаващата практика в България и проведеното изследване биха могли да се посочат следните основни изводи, на чиято база ще се открият и препоръките по посока професионализиране както на ПОК, така и на сферата за работа с юноши в конфликт със Закона.

Изводи

1. Преобладаващо там, където е практика, професионалното ориентиране и консултиране на юноши в конфликт със Закона в МКБППМН се провежда като част от социално-педагогическата и корекционно-възпитателна работа на обществения възпитател. Набляга се основно върху информативния аспект на процеса – за продължаване на образованието, върху насочването към подходяща работа и съдействие при изготвяне на необходими документи. На фона на съществуващите практики много малко са тези, които предлагат цялостен консултативен процес за избор на професия.

2. Единични са случаите, в които общественият възпитател професионално провежда процес на ПОК, което поставя въпроси пред професионализма в полето.

3. Силно изразена е нагласата към включване в обучения за ПОК и повишаване на квалификацията на обществените възпитатели. Според специалистите това е потенциална възможност, която би повишила в известна степен ефективността на социално-педагогическата работа.

4. Водещо е разбирането за диференциран подход при провеждане на ПОК в училище и в МКБППМН. В тази връзка важен момент е разработване на подходящи програми за ангажиране на родителите и работа с тях по посока ПОК на юноши в конфликт със Закона.

5. Изграждането на междуинституционални партньорства, работодателски мрежи, прилагане на управленски решения и стратегии за развитие са ключови във визията на специалистите за въвеждане на ПОК като част от дейностите в системата за превенция и борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни.

Препоръки

1. Създаване на експертни групи на различни нива, които да разработят цялостна концепция за работа с юноши в конфликт със Закона, включваща и ПОК.

2. Провеждане на обучения на обществени възпитатели за реализиране на ПОК и осигуряване на възможности (и време) за личен избор на супервизор.

3. Необходимо е да се актуализират изискванията за заемане на длъжност „обществен възпитател“.

4. Необходими са усилия (законодателни инициативи, финансова подкрепа) по посока създаване на специализирани центрове за работа с юноши в конфликт със Закона, където те да усвояват занаят/професия и да експериментират със своите интереси, да развият умения за заетост и управление на кариерата.

5. Изготвяне на независима експертна оценка за реализирането на държавната стратегия по отношение на работата в сферата и извеждане на конкретни (и реални) практически препоръки.

Използвана литература:

- Богданова, М., К. Тодорова (2014). Професионалното ориентиране и консултиране през симптома като стратегия. Помагало. София: Авангард Прима.
- Богданова, М. (2014). Синергичен модел за професионално ориентиране и консултиране на деца и младежи със специфични потребности. Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен доктор на педагогическите науки.–<https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/content/download> – посетен на 16.02.2016.
- Тодорова, К. (2015). Идеята за „юношеството в конфликт със Закона“ и несъзнаваните механизми за избор на професия. –*Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“*, Факултет по педагогика, Книга Социални дейности, том 108 (под печат).
- Централна комисия за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни. (1995). Методическо ръководство за дейността на обществения възпитател. София: ЦКБППМН.
- Ameen, E., D. Lee (2012). Vocational Training in Juvenile Detention: A Call for Action. – *Career Development Quarterly*, 60(2), 98–108.
- Erlor, W. et al. (2000). Child and Juvenile Delinquency. Strategies of Prevention and Intervention in Germany and the Netherlands. – <http://www.verwey-ionker.nl/doc/jeugd/Child%20and%20Juvenile%20Delinquency.pdf> – посетен на 10.02.2016.
- European Lifelong Guidance Policy Network. (2010). Lifelong Guidance Policies: Work in Progress. – A Report on the Work of the European Lifelong Guidance Policy Network 2008–10. –<http://www.elgpn.eu/publications/> – посетен на 15.02.2016.
- Görge, T. et al. (2013). Youth Deviance and Youth Violence. Findings from a European study on Juvenile Delinquency and Its Prevention. First Edition. – Youth deviance and youth violence: A European multi-agency perspective on best practices in prevention on and control (YouPrev) – http://www.youprev.eu/pdf/YouPrev_InternationalReport.pdf – посетен на 25.01.2016
- Lipsey, M. W. et al. (2000). Effective Intervention for Serious Juvenile Offenders. – *Juvenile Justice Bulletin* No. 181201 – <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/181201.pdf> – посетен на 19.02.2016.
- Nedelcu et al. (2014). Prevention of Juvenile Delinquency and Providing Specific Services to Minor Offenders Who Are Not Criminally Responsible. – Ministry of Internal Affairs Publishing, Romania. – http://eucpn.org/prevention_of_juvenile_delinquency.pdf – посетен на 29.02.2016.
- Oomen, A., P. Plant. (2014). Early School Leaving and Lifelong Guidance. - ELGPN Concept Note No. 6.–<http://www.elgpn.eu/publications/early-school-leaving-and-lifelong-guidance/> – посетен на 10.02.2016.

За автора:

Кръстина Тодорова – докторант в катедра „Социална работа“
Факултет по педагогика, СУ „Св. Климент Охридски“
Контакти: todorova.kr@gmail.com